

O problemu nacionalnog sastava žandarmerije nakon sporazuma Cvetković-Maček

Prilog opisuje nastojanja hrvatskih političara da nacionalni sastav žandarmerije u Hrvatskoj usklade sa rezultatima sporazuma Cvetković-Maček iz 1939. godine.

Od uspostave jugoslavenske države krajem 1918. godine, vlada u Beogradu i prijestolonasljednik, a kasnije kralj, Aleksandar Karađorđević su na području Hrvatske provodili politiku koja je zatirala hrvatsku upravnu, političku i gospodarsku posebnost. Beogradske vlasti vršile su sustavnu represiju nad hrvatskim političarima, političkim strankama, pa i nad cijelim hrvatskim narodom.¹ Jedan od bitnih čimbenika u provođenju takve politike bila je i Žandarmerija. Po M. Bjelajcu Žandarmerija je, uz policiju, bila "(...) osnovni nosilac autoriteta državne vlasti, dok je kadrovska vojska mogla biti korištena samo u izuzetnim svrhama."² Zakonom o žandarmeriji iz 1922. predviđeno je da žandarmerijski starješina pri gušenju nereda način djelovanja određuje po vlastitom nahođenju, što je otvorilo mogućnost korištenju najnasilnijih metoda protiv nesrpskih nacionalnosti, komunista i ostalih protivnika beogradskog režima.³

Žandarmerija je osnovana odlukom Ministarskog savjeta Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca u siječnju 1919. Žandara je trebalo biti najmanje 10 000, a početkom 1920. bilo ih je oko 20 000. Odlučeno je da u žandarmerijsku službu budu primljeni i žandari bivše Austro Ugarske Monarhije. Žandarmerija je potpadala pod Ministarstvo vojske i mornarice u pogledu osobnih odnosa, vojničke nastave i naoružanja, a u pogledu svakodnevnih potreba bila je potčinjena Ministarstvu unutrašnjih poslova (MUP). Žandarmerijom je zapovijedala Komanda žandarmerije, osnovana 1919. Najveće jedinice bile su brigade, kojih je bilo četiri, po jedna za svaku armijsku oblast. Kada je 1931. Jugoslavija podijeljena na devet banovina, žandarmerijske brigade su preustrojene u pukove, tako da je svaku banovinu pokrivaio jedan puk. Postojao je i poseban puk za grad Beograd. Pukovi su se dijelili na čete, čete na vodove, a vodovi na stalne i privremene žandarmerijske stanice.

¹ O različitim aspektima represivnog djelovanja beogradskog režima protiv Hrvata opširno je pisala B. Janjatović. Ovdje ću navesti samo neke od njenih radova na tu temu: *Stjepan Radić: progoni, suđenje i ubojstvo 1919.-1928. godine*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest (RZHP), br. 29/1996., "Uvreda Veličanstva": teži zločin u karađorđevićevskoj kraljevini, RZHP, br. 30/1997., *Karađorđevićevska centralizacija i položaj Hrvatske u Kraljevstvu (Kraljevini) SHS*, Časopis za suvremenu povijest (ČSP), br. 1/1995., *Izborni teror u Hrvatskoj 1923.-1927.*, ČSP, br. 1-2/1996.

² M. Bjelajac: *Vojska Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918-1921*, Beograd, 1988., str. 73-74.

³ *Vojna enciklopedija*, knjiga 10, Beograd, 1967., str. 810.

Po podacima iz 1941. u Žandarmeriji su službovala 732 časnika i vojna činovnika i 18 151 žandar.⁴

Kada je 26. kolovoza 1939. sklopljen sporazum između predsjednika Hrvatske seljačke stranke (HSS-a) Vladka Mačeka i Dragiše Cvetkovića, mandatar za sastav nove jugoslavenske vlade, otvoren je put ka političkoj stabilizaciji Kraljevine Jugoslavije. Činilo se da je osnivanjem Banovine Hrvatske, nove hrvatske autonomne jedinice, započelo rješavanje za Jugoslaviju ključnog “hrvatskog pitanja”. Unutrašnjopolitička stabilnost bila je Jugoslaviji potrebna i zbog početka i širenja Drugog svjetskog rata. Treba napomenuti da su mnogi politički čimbenici unutar Hrvatske i Jugoslavije (npr. ustaše i razni velikosrpski elementi) iz različitih razloga i motiva bili u oštroj oporbi sporazumu Cvetković-Maček i stvaranju Banovine Hrvatske.⁵

Sa uspostavom Banovine Hrvatske došlo je i do promjena u ustroju snaga koje su se trebale brinuti za javnu sigurnost na njenom teritoriju. HSS je već od prije raspolagala polu-vojnim snagama Hrvatske seljačke i građanske zaštite (HSZ, HGZ). Nakon uspostave Banovine Hrvatske, te organizacije dobivaju vidljiviju ulogu kao snaga javne sigurnosti i kao takve su prešutno priznate i od beogradskih vlasti.⁶ I Žandarmerija se prilagodila novostvorenoj banovini, budući da je 28. rujna 1939. osnovana Žandarmerijska brigada Banovine Hrvatske, u čiji sastav su ušli Savski i Primorski žandarmerijski puk.⁷ No, dužnosnici HSS-a i Banovine Hrvatske očigledno su smatrali da u novonastaloj političkoj situaciji treba doći i do daljnjih bitnih promjena u nacionalnom sastavu i sveukupnom ponašanju i djelovanju Žandarmerije na području Banovine Hrvatske. Kao primjer takvih nastojanja može nam poslužiti pismo načelnika delničkog kotara, kojeg je ovaj 23. listopada 1939. poslao banu Banovine Hrvatske Ivanu Šubašiću. U pismu među ostalim stoji: “Opetovano sam naglašavao, da je po sadanji režim u Banovini Hrvatskoj, jednako kao i po interese pravde, humanosti i interese poboljšanja žandarmerijske službe u opće od najveće važnosti i hitnosti, da se svi žandarmerijski organi Hrvati, koji su do 26. kolovoza o.g. bili na službi u raznim dijelovima Srbije i Južne Srbije, odmah premjestite na područje Banovine Hrvatske. Isto tako je od preke potrebe, da se svi žandarmi, a naročito komandiri stanica, koji su se u Hrvatskoj onemogućili dosadašnjim prerevnim izlaganjem u političko-partijskoj službi bivših protuhrvatskih režima, da se isti razmeste izvan područja Banovine Hrvatske (...) Veliki naš narodni učitelj blagopokojni Stjepan Radić govorio je svome narodu, da nema slobodne domovine bez slobodnog doma (...) Hrvatska autonomija, slobodna Hrvatska ne može se ni zamisliti bez istinskih i stvarno oslobođenih temelja domovine bez slobodnih hrvatskih seljačkih domova. Za to baš jeste u interesu naših sela i naših seljačkih domova, da se pitanju razmjesta žandarmerijskih organa pokloni najveća pažnja. Naše selo nije toliko tangirano i neposredno zainteresirano

⁴ Kao u bilješkama broj 2 i 3 i *Vojna enciklopedija*, knjiga 4, Beograd, 1961., str. 239.

⁵ Opširnije o političkim događajima koji su prethodili sporazumu Cvetković-Maček, samom sporazumu i uspostavi i djelovanju Banovine Hrvatske vidjeti: Lj. Boban, *Sporazum Cvetković-Maček*, Beograd, 1963., isti, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941. Iz povijesti hrvatskog pitanja*, Zagreb, 1974., svezak 1 i 2; F. Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, Zagreb, 1983., str. 9-52.

⁶ Za više podataka o Hrvatskoj seljačkoj i građanskoj zaštiti vidjeti M. Colić, *Takozvana Nezavisna Dražava Hrvatska, 1941.*, Beograd, 1973., str. 106-111, 405-407; F. Jelić-Butić, navedeni rad, str. 34-36, 44-50.

⁷ V. Pavlaković: *Banovina Hrvatska – politička, administrativna i ekonomska struktura*, Zagreb, 1939., str. 58-59. Komanda žandarmerije je 23. kolovoza 1940. izdala “Uredbu o izmenama i dopunama Uredbe o formaciji žandarmerije”. Po toj uredbi Žandarmerija se dijeli na 10 pukova koji nose ime po teritoriju na kojem vrše službu. “Savski i Primorski puk sačinjavaju Žandarmerisku Brigadu Banovine Hrvatske, čije je sedište u Zagrebu.” Hrvatski državni arhiv (HDA), fond Banska vlast Banovine Hrvatske (BV BH) – kabinet bana, kutija 57, 62151/1940.

pitanjem ličnosti u najvišim državnim funkcijama, koliko je živo i organički zainteresovano u pitanju ličnosti ovih manjih, a neposrednih nosilaca državne sile, žandarmerijskih organa.”⁸

Sukladno traženju predstojnika delničkog kotara, i druge mjesne vlasti i mjesne organizacije HSS-a su banu Šubašiću poslale svoje prijedloge i molbe o premještanju određenih pripadnika žandarmerije.⁹ One su molile bana da zatraži od MUP-a ili Komande žandarmerije premještanje žandara koji su smatrani nacionalno (i vjerski) netrpeljivima i neomiljenima od strane stanovništva zbog nasilnih postupaka. Isto tako trebalo je premjestiti protivnike sporazuma Cvetković-Maček, one koji “mrze Hrvate” i “sve što je hrvatsko”.

Tako je žandarmerijski kapetan Ilić u Biogradu optužen da održava veze sa “(...) svim našim najgorim protivnicima, a i zločincima (Ive Kadija, koji sjedi u zatvoru, što je našeg omladinca ubio).” Žandarmerijski narednik Glumac u Našicama je “neispravan, progoni i mrzi Hrvatski živalj, nepodesan je, grub i surov.”¹⁰ U Podravskoj Slatini komandir žandarmerijske stanice narednik Karanović “I sada napada g. dr. Mačeka i g. bana, a suradjuje sa četnicima.”¹¹ Tražen je premještanje i nekih žandara koji su službovali u Drnišu, zato što protuzakonito koriste oružje i vrijeđaju hrvatske i katoličke svetinje. Za jednog je navedeno da je “Jako opasan i veliki neprijatelj našega hrvatskog naroda.”, a za drugog da “Javno nastupa kao protivnik sadašnjeg režima. Ističe se kao “osloboditelj hrvatskog naroda” jer da su Srbi oslobodili Hrvate, i da bi Hrvate trebalo poubijati.”¹² Predstavnici političkih, prosvjetnih i gospodarskih organizacija, kao i Hrvatske seljačke zaštite u sisačkom kotaru su uputili molbu u Beograd ministru financija Juraju Šuteju da se ukine žandarmerijska stanica u Martinskoj Vesi, koja je ustrojena nakon parlamentarnih izbora 5. svibnja 1935. “Isti su dovedeni za osvetu narodu, što nije glasovao za B. Jeftića, te su narod tukli i mrcvarili samo zato što je bila izvješena hrvatska zastava.”¹³ Mjesna organizacija HSS-a u Garešnici tražila je “u ime svih Hrvata i Srba ove okolice” premještanje komandira tamošnje žandarmerijske stanice, Mitra Kočevića. “Isti se istakao svojim radom ne u čuvanju reda i mira već u službi ljudi diktatorskog režima što je i danas jer njemu nije cilj poredak i čuvanje tuđe imovine niti traganje za raznim krađama već još i sada gleda na svakom koraku da izazove bilo kakove trzavice između ovdašnjih Hrvata i Srba i time sprječava u ovom kraju poduzeta smirivanja. Raspiruje sve veću mržnju između ovih dvaju bratskih naroda te na svakom koraku riječju i djelom omalovažuje sklopljeni sporazum između Hrvata i Srba.”¹⁴ U prijedloge za promjenama unutar Žandarmerije uključila se i Samostalna demokratska stranka (SDS).¹⁵ U pismu banu Šubašiću predstavnik SDS-a Sava Kosanović predložio je, među ostalim, da se ponovno primi u službu žandarmerijski podnarednik Ilija Dujakovića iz Šibenika, budući da je on “(...) u

⁸ HDA, BV BH - kabinet bana, kutija 20, 2812/1939.

⁹ Na osnovu pregledanih dokumenata nisam mogao zaključiti da li su te molbe i zahtjevi poslani banu Šubašiću na osnovu neke njegove naredbe, ili su različite mjesne vlasti nakon sklapanja sporazuma Cvetković-Maček spontano zatražile kadrovske promjene unutar Žandarmerije.

¹⁰ HDA, BV BH – kabinet bana, kutija 20, neoznačeni spis.

¹¹ Isto, 4113/1939.

¹² Isto, 3335/1939.

¹³ Isto, 6234/1939.

¹⁴ Isto, 5766/1939.

¹⁵ Samostalna demokratska stranka osnovana je nakon što se Svetozar Pribičević 1924. odvojio od Demokratske stranke. SDS je 1927. sa HSS-om osnovala Seljačko-demokratsku koaliciju (SDK), koja je postala glavna oporba beogradskom centralističkom režimu.

svoje vrijeme činio lijepe usluge pokojnom dru Trumbiću.”¹⁶ Osim zahtjeva za premještanjem određenih žandara, bilo je i zahtjeva da se u Banovinu Hrvatsku vrate neki žandari hrvatske nacionalnosti. Takvu je molbu za tri žandara banu Šubašiću uputila organizacija HSS-a za kostajnički kotar.¹⁷

Iako su u ovakvim molbama navedene i konkretne zamjerke na rad pojedinih žandara, vidljivo je da u traženjima za njihovim odlaskom ipak prevladava nezadovoljstvo zbog njihove političke i nacionalne pristranosti. To se vidi iz dopisa kotarske uprave u Našicama u kojem se od banskih vlasti traži premještanje sedmorice žandara: “Protiv ovih žandarmerijskih službenika koje niže navodim ne predložim ništa konkretno radi čega bi ih trebalo iz službe sasvim eliminirati ili podvrgnuti zakonskoj odgovornosti osim što su ovdje dalje nepoželjni.”¹⁸

Očigledno je sporazum Cvetković-Maček i osnivanje Banovine Hrvatske izazvalo nervozu i nezadovoljstvo kod pojedinih pripadnika Žandarmerije. Kao primjer može poslužiti slučaj narednika Cuca Novaka, komandira žandarmerijske stanice u Starigradu. “Tako je dana 15. X. tg. kada je prema naredjenju predsjednika Dr. Mačeka bila sazvana organizacija HSS, naredjivao i prijetio i da se smjesta svi funkcioneri organizacije razidju jer da će inače upotrebiti oružje.” Tom prilikom narednik Novak je rekao: “Što mislite da vam vaša tako zvana Hrvatska banovina ima upliva na žandarmeriju !?”¹⁹

Iako su služili u organizaciji koja je bila bitan čimbenik državne represije nad Hrvatima i ostalim nesrpskim nacionalnostima u Jugoslaviji, žandari hrvatske nacionalnosti ipak nisu mogli biti (u potpunosti) odvojeni od političkih i nacionalnih težnji svoga naroda. Tako su npr. tri žandara Hrvata na službi u žandarmerijskoj stanici Konačica kod Mladonovca već 30. kolovoza 1939. čestitali banu Šubašiću na nedavno potpisanom sporazumu Cvetković-Maček: “Mi potpisati kao vjerni sinovi milog nam našeg Hrvatskog naroda, smjerno Vam čestitamo i od svega srca iskreno želimo pun uspjeh u Vašoj nadasve teškoj dužnosti, moleći se svevišnjem Bogu da Vam bude u pomoći, sve za dobro biti narodne sloge i bratske ljubavi, našeg kralja i Jugoslavije, a napose pak boljeg i sretnijeg napretka naše lijepe i divne domovine Hrvatske.”²⁰

Nakon sklapanja sporazuma Cvetković-Maček, u novoj vladi je postignut dogovor po kojem su žandari Hrvati mogli tražiti premještanje u Banovinu Hrvatsku. To je odobreno od Ministarstva unutrašnjih poslova i Komanda žandarmerije izdala je okružnicu kojom odobrava slanje molbi za premještanje.²¹ Određeni broj Hrvata žandara obraćao se izravno potpredsjedniku jugoslavenske vlade i predsjedniku HSS-a Vlatku Mačeku, banu Šubašiću i pojedinim hrvatskim parlamentarnim zastupnicima, tražeći od njih da im ishode premještanje u novoustrojenu Žandarmerijsku brigadu Banovine Hrvatske. Molbe su slane ovim hrvatskim političarima zato jer su se neki žandari, koji su uputili molbe nadređenim komandama, našli u izuzetno nepovoljnoj i teškoj situaciji, iako su formalno imali dozvolu

¹⁶ HDA, BV BH – kabinet bana, kutija 20, 6240/1939. Ante Trumbić (1864.-1938.) za vrijeme Austro Ugarske Monarhije jedan od stvaratelja politike “Novog kursa” i Hrvatsko-srpske koalicije. Za vrijeme prvog svjetskog rata predsjednik Jugoslavenskog odbora. Prvi ministar vanjskih poslova Kraljevstva SHS. Kasnije se našao u oporbi beogradskom režimu i kralju Aleksandru.

¹⁷ HDA, BV BH – kabinet bana, kutija 20, 4961/1939.

¹⁸ Isto, 4165/1939.

¹⁹ Isto, 4066/1939.

²⁰ Isto, 6236/1939. Čestitku su potpisali komandir stanice, žand. narednik Josip Simčić, “rodom iz Istre u Italiji”, žand. kaplar Nediljko Artuković iz Klobuka kod Ljubuškog i žand. kaplar Ljudevit Babić iz Lepoglave.

²¹ Isto, 3136/1939

za traženje premještaja. Kada je Vardarski žandarmerijski puk 23. listopada 1939. izdao raspis kojim je omogućeno pisanje molbi za premještaj u Savski ili Primorski puk, na njega se javio žandarmerijski kaplar Josip Džida. Molba mu je odbijena, budući da je u Vardarsku banovinu premješten upravo zbog navodne naklonosti prema HSS-u. U pismu banu Šubašiću navodi: “Ujedno Vas Gospodine Bane molim da za moljeni premeštaj za koji sam se Vama sa molbom obratio ne saznaju moje pretpostavljene starešine jer bi me za ovo kaznili a premeštaj bi mi sprečili te bi još hrdjavije mišljenje imali prema meni, a prinudjen sam da se vama molbom obraćam (...) 28. oktobra t.g. došao je na pregled stanice vodnik kočanskog žandarmeriskog voda, pretpostavljeni mi starešina te mi je u više mahova prebacivao što sam molio premeštaj sa rečima da ću prije svinje čuvati nego dobiti premeštaj i nositi Mačekovu kokardu.”²² U jednom drugom slučaju žandarmerijski narednik Josip Pavković koji je služio u Šabcu je molbu za premještaj slao dva puta, ali je oba puta odbijena, a zatim mu je rečeno da će nakon treće molbe biti kažnjen, iako je slanje molbe bilo potpuno propisno i u skladu za odredbama Komande žandarmerije.²³ Kada je 5. prosinca 1939. šef kabineta podpredsjednika jugoslavenske vlade Vlatka Mačeka poslao banu Šubašiću nekoliko molbi za premještaj, istaknuo je: “Ujedno Vam prilažem sve molbe raznih žandarma, koji žele u Hrvatsku. Nadam se da ove molbe neće doći u ruke komandi u Bgdu, pa da se ekipa zatvorenih žandara poveća. To bi prelazilo granice uobičajene nepažnje i kod Hrvata.”²⁴ Iz ovoga možemo zaključiti da su neki žandari Hrvati koji su uputili molbe za premještaj na kraju završili i u zatvoru.

Iz pisama koja su pojedini žandari Hrvati, ili članovi njihovih obitelji, slali raznim hrvatskim političarima zaobilazeći svoje pretpostavljene, možemo doći do određenih spoznaja o tome kakav je bio položaj Hrvata u Žandarmeriji. Tako u pismu koje je supruga jednog žandara poslala banu Šubašiću stoji: “(...) ime i prezime mu okružiše crvenim mastilom što držim da i danas još postoji pošto ga Gosp Podpukovnik (vard. puka) često pita da šta je i odakle a kada čuje, ime Hrvat, sa najbrutalnijim rečima ga istera iz svoje kancelarije.”²⁵ U tim pismima žandari Hrvati često se žale na nepravilnosti i nepravde koje su im napravljene u službi, kao i na premještaje za kaznu zbog odbijanja da se stave u bezuvjetnu službu različitih političkih interesa beogradskih vlasti: “Za vrijeme službovanja u Srbiji bio je gnjavljen kao Hrvat, a osobito mjeseca prosinca 1938. kad mu je narodni zastupnik naredio da rasturi konferenciju koju su održavali kandidati na listi g. dr. Mačeka sa prijateljima. Pošto to nije činio bio je prekomandovan na stanicu Smederevska Palanka sa disciplinskom kaznom od 30 dana zatvora.”²⁶ Žandarmerijski kaplar Nikola Brkošić na službi u Zetskoj banovini piše banu Šubašiću: “Nalazio sam se u službi kod Ogulinske žand. čete na stanici Primišlje te Slunj, zadnji put i na stanici Veljun. Prigodom opštinskih izbora u 1936. godini terorisan sam bijo od bivšeg narodnog poslanika popa Branka Dobrosavljevića koji me je nagovarao, a na posljedku i prijetio da ako ne budem strah zadavao i krivo obtuživao pristalice S.D.S. sa ciljem da se ne šire, da će on ishoditi meni premještaj u najgrdje mjesto u ovoj zemlji (...)” Ta se prijetnja i ostvarila “(...) i tako sam dobio zaista najcrnje mesto na granicu Albanije gdje je neizdržljivo usljed hladnoće (...)”²⁷ Žandari su, među ostalim, isticali da im je zbog nacionalne pripadnosti bilo otežano i napredovanje u službi. Žandarmerijski kaplar Bernardo Bolić se žalio da je i

²² Isto, 4118/1939

²³ Isto, 4206/1939.

²⁴ Isto, 6238/1939.

²⁵ Isto, 4125/1939.

²⁶ Isto, 4706/1939.

²⁷ Isto, 5658/1939.

dalje kaplar iako je od 1925. do 1934. preko 15 puta molio da ga se uputi u kurs Podoficirske škole, što je uvijek odbijano.²⁸ Sličan je bio i položaj žandarmerijskog narednika Luke Šprajca, koji je služio u žandarmerijskoj četi Vranje kod Skoplja. Tamo je premješten zato jer kao komandir žandarmerijske stanice u Kutini nije prilikom izbora htio vršiti nasilje i neispravnost nad članovima i pristašama HSS-a. “A taj isti Šprajc Luka je jedan od najsposobnijih žandarna, koji se naročito proslavio hvatanjem čuvenog razbojnika Pavla Prpića malog i njegove družbe kao i cijelim nizom svojih uspjeha u suzbijanju težeg kriminaliteta.”²⁹

Osim što su se žandari Hrvati tužili na težak položaj zbog svoje nacionalne pripadnosti ili političke opredjeljenosti, želje za premještaj bile su motivirane i teškim uvjetima života žandara i njihovih obitelji. Služba u “pasivnim krajevima”, kao što su Crna Gora i Makedonija, bila je teška zbog oštih zima ili malaričnih područja na kojima su morali boraviti žandari i njihove obitelji. Tako u pismu Stjepana Marušića banu Šubašiću, u kojem ga moli da njegovog zeta, žandarmerijskog narednika Stjepana Sertića, premjesti u Banovinu Hrvatsku stoji: “U mjestu Dragašu nalazi se na službi već je ovo četvrta godina, a u Srbiji već služi 14 godina. Mjesto Dragaš je samo po sebi malarično, tako da on sa svojom suprugom boluje stalno na malariji, a jedno dijete koje su imali i to od 3. mjeseca umrlo je prošle godine od malarije.”³⁰ Služba u Makedoniji bila je teška i zbog stalnih i višegodišnjih sukoba između žandarmerijskih jedinica i komitskih skupina. Žandari su često bili rastavljeni od obitelji, budući da se njihova djeca uglavnom nisu mogla školovati u mjestima gdje im je služio otac. Sve je to povećavalo različite troškove i otežavalo život žandara. Premještaj u Banovinu Hrvatsku omogućio bi tim žandarima, kako su sami pisali, da lakše školuju svoju djecu, brinu se za svoje stare roditelje, ili jednostavno, kako je jedan žandar napisao, da budu poslani na službu “(...) u naše drage Hrvatske krajeve (...) pošto imam želju da služim u kraju gde sam se rodio i koji mi je najdraži.”³¹

U Beogradskom žandarmerijskom puku raspis Komande žandarmerije kojim je dozvoljeno pisanje molbi za premještaj uopće nije objavljen, iako je tamo služilo oko 200 Hrvata.³² Takvo stanje je potaknulo žandarmerijskog narednika Mihovila Bukšu da piše banu Šubašiću: “Pošto ni do danas nije pomenuti raspis došao u Beogradski žandarmerijski puk, izgleda da bi mogli to i zatajiti i da mi i dalje ostanemo ovde u Beogradu, prezreni od naroda ovog i od naših starešina rodnom iz ne Hrvatskih krajeva, a samo zato, što smo mi Hrvati. Od strane naših starešina koji su većinom rodnom iz drugih banovina, prema nama se čini velika i otvorena nepravda u svakom pogledu samo zato, što smo Hrvati i katolici. Kada slučajno službenim poslom ili privatnim koji od nas Hrvata dojde u dodir sa kojim starešinom, prvo je da ga pita: ko je, kako se zove i odakle je rodnom, i kada dobije odgovor, samo popreko pogleda i okrene glavu i sa time je za vazda dotični govor prekinuo osim ono što mora službeno, a sa onim koga smatra za svog, postupa najbolje i cjeni ga. Gdje je koje bolje mjesto, nas Hrvate ne može da zapadne i gdje imaju dodatci pored redovne plate, samo gdje je teža služba tu smo prvi, a što god radimo sve se slabo cijeni i ne valja, a što njihovi rade sve je dobro. – Godišnje ocene iz mržnje daju nam se najslabije što može biti. – Pristranost velika vlada. Ovo naročito od kako je rešeno Hrvatsko pitanje, jer sada ne

²⁸ Isto, 1700/1939.

²⁹ Isto, 2812/1939.

³⁰ Isto, 6241/1939.

³¹ Isto, 2184/1939, 4125/1939, 4206/1939, 4706/1939, 4910/1939, 5658/1939, 6238/1941.

³² Isto, 3136/1939.

mogu ništa da rade protivu Hrvatskog naroda, pa zato oće još dok mogu da se na nama svete i svoju silu ispoljavaju na ovako sramotan način.”³³

Vidljivo je da je naredba MUP-a koju je Komanda žandarmerije trebala provesti i omogućiti zainteresiranim premještaj u Žandarmerijsku brigadu Banovine Hrvatske ostala mrtvo slovo na papiru. U stvarnosti: “(...) iz ovih krajeva još ni jedan od naših nije tamo premešten već samo Finansi³⁴ svi ali žandarmi ne, premda idu neki pa bilo po molbi ili po potrebi službe ali sve Srbi ili Crnogorci dočim Hrvati nije ni jedan otišao, kako se to radi možete si predvidjati jer mi koji smo ovamo već predvidjamo, t.j. da mi koji smo ovamo došli po kazni treba da do smrti ostanemo, a njihovi su tamo služili pak neka služe i dalje samo mjesto Ilije Risto jelte.”³⁵

Žandarmerijska brigada Banovine Hrvatske uputila je 11. studenog 1939. Komandi žandarmerije prijedlog za premještaj 120 žandara “(...) koji su se svojim dosadašnjim radom onemogućili, da i nadalje ostanu na službi u granicama Banovine Hrvatske.” Komandant žandarmerije je taj prijedlog već 13. studenog stavio “in suspenzo”, a kao razlog za tu odluku naveo je činjenicu da je kredit za potrebe premještaja iscrpljen. Zato je komandant Žandarmerijske brigade Banovine Hrvatske, brigadni general Kvintilijan Tartaglia³⁶ zamolio bana Šubašića da kod MUP-a nađe mogućnost za otvaranje novog kredita, da bi se mogao izvršiti taj premještaj.³⁷ U stvari Komanda žandarmerije već se 10. studenog obratila banu Šubašiću obavještavajući ga da je potrošila 500.000 dinara izvanrednog kredita za premještaje oficira i žandarma s teritorije Banovine Hrvatske. Osim toga potrošeno je i preko 300.000 dinara iz redovnog proračunskog kredita predviđenog za premještaje u cijeloj Jugoslaviji. “Prema tome, za sada nema više mogućnosti u ovoj budžetskoj godini za izmenu oficira i žandarma, sve dok se ne bi odobrio nov vanredni kredit ovoj komandi.”³⁸ Šef Mačekovog kabineta u Beogradu javio je 5. prosinca banu Šubašiću: “Danas mi je javljeno iz Državnog savjeta, da je stvar, za koju smo se toliko zajednički interesirali, na Drž. Savjetu konačno propala (...) Osim obnove postupka postoji mogućnost, da se od Ministra vojske zatraži povlačenje onog rešenja, koje je upropastilo cijelu stvar. Ja u ovom slučaju hoću da vidim poticaj, da se već jednom učini nešto za žandarme. Ili jesmo – ili nismo.”³⁹

Šubašić zbilja i nije odustao od pokušaja da se ostvare određene kadrovske promjene u Žandarmeriji. On je 19. prosinca 1939. poslao ministru unutrašnjih poslova Stanoju Mihaldžiću novi zahtjev za premještaj određenog broja žandara. Taj je zahtjev bio sastavljen na osnovu svih molbi o kojima sam pisao u poglavlju c) i d) ovog rada. U tom dokumentu Šubašić, među ostalim, navodi: “Na području banovine Hrvatske, službuje i danas veliki broj žand. organa, kako oficira, tako i podoficira, koji su se sa svojim vladanjem prema narodu, u službi i van iste, za vrijeme prijašnjih režima potpuno

³³ Isto, 1863/1939.

³⁴ To se odnosi na pripadnike Financijske straže.

³⁵ Isto, 4373/1939.

³⁶ Kvintilijan Tartaglia rođen je 9. veljače 1884. u Splitu, gdje je završio osnovnu i srednju školu. Kadetsku školu završio u Trstu. Služio u austro-ugarskoj vojsci i bosansko-hercegovačkom oružništvu. 1918. prelazi u žandarmeriju nove države. Čin brigadnog generala dobio 28. lipnja 1937. Službovao je u svim dijelovima Jugoslavije, bio zapovjednik žandarmerijske škole u Kamenici, inspektor žandarmerije u Beogradu. Sa tog mjesta postavljen za zapovjednika Žandarmerijske brigade Banovine Hrvatske. V. Pavlaković, navedeni rad, str. 25-26.

³⁷ Isto, 4730/1939.

³⁸ Isto, 4792/1939.

³⁹ Isto, 6238/1939.

onemogućili i postali u narodu omraženi. Ti organi, u današnjim novim političkim prilikama, ne mogu vršiti svoju službu sa punim autoritetom, jer ih narod susreće sa nepovjerenjem. Potrebno je stoga, da se ti organi premjeste sa dosadašnjih mjesta službovanja, van banovine Hrvatske, a nekoji da se razmjeste na području ove banovine. Na novim mjestima, ti će se organi vjerojatno bolje snaći i vršiti svoju službu na opće zadovoljstvo, što sada nije slučaj.” Nakon toga slijedi popis od ukupno 88 žandara na službi u skoro svim krajevima Banovine Hrvatske za koje se traži premještaj. Osim njih, Šubašić je zatražio i premještaj stotinjak žandara Crnogoraca, koji su u to vrijeme bili raspoređeni u Primorskom žandarmerijskom puku. O tim žandarima Šubašić piše: “(...) posve su nepodesni za službu u ovoj banovini, jer svojim postupkom koče sredjivanje prilika, stišavanje strasti, neće se prilagoditi današnjim prilikama, a ne uživaju povjerenje niti u narodu niti kod svojih pretpostavljenih vlasti.” Nadalje Šubašić traži da se unutar same Banovine Hrvatske razmjesti 30 žandara. Tim razmještajem ispražnjena mjesta trebalo je popuniti sa 56 žandara koji su se nalazili na službi u drugim krajevima Jugoslavije.⁴⁰ Na kraju Šubašić se suglasio sa prijedlogom generala Tartaglie za razmještaj koji je predložen izravno Komandi žandarmerije.⁴¹ Isto tako, MUP i ministar financija Šutej zamoljeni su da odobre novi kredit od 500.000 dinara kojim bi se financirao ovaj premještaj.⁴² Komandant žandarmerije general Stefanović odgovorio je 8. veljače 1940. banu Šubašiću: “(...) izvestio sam Vas da sam za izvršenje ovog premeštaja od Gospodina Ministra unutrašnjih poslova molio vanredan kredit u sumi od 850.000 dinara. Taj kredit mi još nije odobren. Kako sam međutim stvorio izvesne uštede iz ranijih kredita, stoga, a da bi sada barem delomično udovoljio Vašoj želji, čast mi je izvestiti Vas, da sam premestio sledeće oficire (...): iz Petrinje kapetana I klase Nikolu Paljevića, iz Varaždina kapetana II klase Artura Svetlića, sa Korčule poručnika Vojina Vojvodića, i iz Krapine poručnika Blagomira Jeremića. Za novog komadira Petrinjske žandarmerijske čete general Stefanović postavio je kapetana Stjepana Sačera, “Hrvata, vrlo sposobnog i dobrog žandarmeriskog oficira”, za vodnika Varaždinskog žandarmerijskog voda poručnika Linu Skalamera “također Hrvata i vrlo ispravnog oficira” i za vodnik Korčulanskog žandarmerijskog voda, poručnika Lazara Bokića “vrlo dobrog oficira, koji je isto rodom sa teritorije Banovine Hrvatske (...) Kad budem imao više kredita učiniću potrebno da se Vaš predlog po mogućstvu u potpunosti izvrši.”⁴³

Kao što vidimo, pokušaj bana Šubašića da izvrši razmještaj određenih pripadnika žandarmerije ostao je uglavnom neuspješan, iako se u usporedbi sa sveukupnim brojem žandara radilo o relativno malim promjenama.⁴⁴ Tijekom 1940. i sve do travnja 1941. pojedine mjesne vlasti Banovine Hrvatske i dalje su tražile da se nepodesni žandari uklone

⁴⁰ Tih 56 žandara uglavnom su bili nižih činova, ali jedan je bio i žandarmerijski major, Adolf Sajdl, na službi u Moravskom žandarmerijskom puku.

⁴¹ Tu se najvjerojatnije radi o prijedlogu generala Tartaglie od 11. studenog 1939. za premještaj 120 žandara koji je odbijen od Komande žandarmerije.

⁴² HDA, BV BH – kabinet bana, kutija 20, 5920/1939. U popisu žandara koje treba razmjestiti ne navodi se njihova nacionalna pripadnost (osim za stotinjak žandara Crnogoraca iz Primorskog žandarmerijskog puka). Ipak, na osnovu imena, kao i uspoređujući imena sa tog popisa sa individualnim molbama koje su žandari Hrvati slali banu Šubašiću, podpredsjedniku vlade Vlatku Mačeku (i drugima), može se zaključiti da su žandari za koje se traži da otiđu iz Banovine Hrvatske ili da budu premješteni unutar nje, uglavnom srpske nacionalnosti, dok su oni za koje se traži premještaj u Banovinu Hrvatsku uglavnom Hrvati.

⁴³ Isto, 23.768/1940. U slučaju žandarmerijskog poručnika Lazara Bokića očigledno se radi o Srbinu rođenom na području Banovine Hrvatske.

⁴⁴ Za brojčanu usporedbu, Savski žandarmerijski puk je 23. veljače 1940. imao u svom sastavu 2777 ljudi, dok je cijela Žandarmerijska brigada Banovine Hrvatske trebala imati oko 4500 ljudi. HDA, BV BH – odjel za unutarnje poslove, kutija 149, 145/1940; V. Pavlaković, navedeni rad, str. 58-59.

sa njihovog područja. U tome nisu imale puno uspjeha, jer je za takve premještaje i dalje uglavnom nedostajalo financijskih sredstava. U izvješću kabinetu bana Šubašića od 7. veljače 1941. general Tartaglia navodi da za premještaje trenutno raspolaže s kreditom od samo 44.000 dinara: “Premještaji koji su hitni i potrebni izvršiće se odmah na račun ovoga kredita, a sa novim budžetom omogućiće se premještaji i svih onih žandarma koji su se u vršenju službe pokazali nepodesni i time će se u cjelosti izaći u susret željama Banske Vlasti, kao i sreskim načelnicima u pogledu premještaja žandara.”⁴⁵

Upitno je da li se zbilja radilo (samo) o nedostatku potrebnih financijskih sredstava, ili je pravi razlog za odbijanje većeg premještaja želja Komande žandarmerije odnosno Ministarstva vojske i mornarice da ne dozvole hrvatskim političarima bilo kakav veći utjecaj na Žandarmeriju. Pojedini predstavnici mjesnih vlasti Banovine Hrvatske u svakom slučaju nisu vjerovali da jedini razlog za odbijanje kadrovske promjena leži u nedostatku novca. Oni su smatrali da Komanda žandarmerije uopće ne postupa “u duhu narodnog sporazuma”, jer namjerno i iz političkih razloga vrši samo djelomičnu izmjenu pojedinih kadrova, iako bi to trebalo biti izvršeno u potpunosti i bezuvjetno, jer bi se samo na taj način moglo Žandarmeriji vratiti izgubljeni ugled i oslon u narodu Banovine Hrvatske, a time i poboljšati žandarmerijska služba uopće. Po njihovu mišljenju razmjestaj žandara Srba se vrši po potrebi službe i na državni trošak, a Hrvati sami moraju podnijeti molbu i plaćati izuzetno visoke troškove selidbe, što će mnoge od njih u potpunosti onemogućiti da se vrate u Hrvatsku. “Obratno pak oni Srbi-žandarmi, koji su često puta hrvatskom krvlju oprali svoje prste i dušu za vrijeme bivših režima, sada se umjesto kazne premještaju na dobra i bolja mjesta – o državnom trošku!”⁴⁶

Ako uzmemo u obzir ovo stanovište, riječi generala Stefanovića kojima naglašava da su dvojica premještenih “Hrvati i dobri oficiri” mogu se shvatiti i kao cinična primjedba upućena banu Šubašiću, čiji je zahtjev ispunjen samo u zanemarivoj mjeri.

Potrebno je spomenuti i djelatnost komandanta Žandarmerijske brigade Banovine Hrvatske, brigadnog generala Tartaglie. Na osnovi pregledanih dokumenata, može se zaključiti da je on, za razliku od Komande žandarmerije u Beogradu, bio naklonjen premještanju “nepodobnih” žandara i da je dobro surađivao sa vlastima Banovine Hrvatske i nastojao uskladiti djelovanje Žandarmerije sukladno novim političkim prilikama.⁴⁷ Upravo je on u svom izvješću banu Šubašiću od 28. studenog 1939. zatražio premještaj 98 žandara Crnogoraca koji su služili u Primorskom žandarmerijskom puku.⁴⁸ Kasnije je Šubašić to uklopio u svoj zahtjev za premještaj od 19. prosinca 1939. Pojedini hrvatski političari su savjetovali žandarima da se po pitanju premještaja obrate upravo generalu Tartaglii, što nam također govori da ga je HSS smatrao pogodnim za određene izmjene u Žandarmeriji. No, on je mogao određivati premještaje samo u svojoj brigadi i to samo po molbi, a po potrebi službe odobrenje za premještaj mogla je dati samo Komanda žandarmerije.⁴⁹

⁴⁵ HDA, BV BH – kabinet bana, kutija 74, 8386/1941, 11383/1941.

⁴⁶ HDA, BV BH – kabinet bana, kutija 20, 2812/1939.

⁴⁷ Isto, 5766/1939.

⁴⁸ Isto, 4950/1939.

⁴⁹ Isto, 4373/1939. Kada je 10. travnja 1941. Slavko Kvaternik u Zagrebu pokrenuo akciju za uspostavu NDH, general Tartaglia mu se stavio na raspolaganje. Budući da je podnio molbu za primitak u oružane snage NDH, jugoslavenska izbjeglička vlada u Londonu ga je lišila čina i funkcije. Do pred kraj studenog 1941. obnašao je dužnost zamjenika vrhovnog oružničkog zapovjednika, a zatim je umirovljen. HDA, fond Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Hrvatske, signatura III-10/453; Vjestnik Ministarstva hrvatskog Domobranstva – Osobni poslovi, br. 36, 29. studeni 1941., str. 566; N. Kisić-Kolanović: *Vojskovođa i politika Sjećanja Slavka Kvaternika*, Zagreb, 1997., str. 148-149; I. Košutić: *Hrvatsko domobranstvo u Drugom svjetskom ratu*, Zagreb, 1992., str. 106, 112.

Uspostavom Banovine Hrvatske njena uprava je pokušala ishoditi i određene kadrovske promjene u Žandarmeriji. Cilj tih promjena trebala je biti Žandarmerija koja bi barem u nekim segmentima svoga djelovanja prestala biti izvor državne represije u Hrvatskoj. Treba spomenuti da pitanje Žandarmerije nije promaklo ni političkim snagama koje su se protivile cjelokupnom sporazumu Cvetković-Maček. U jednoj ustaškoj brošuri izdatoj povodom prve godišnjice sporazuma on je ocijenjen kao izdaja hrvatskih interesa, a u brošuri među ostalim stoji: “Govorili su, kako ćemo imati svoju vojsku, domobrance. Gdje su? Govorili su kako ćemo imati samostalnu žandarmeriju. Ostalo je po starome.”⁵⁰ Zbilja, pokušaj kadrovskih promjena pokrenut krajem 1939. ostao je bez uspjeha. Načelni dogovor hrvatskih i srbijanskih političara u beogradskoj vladi nije značio i njegovu provedbu od strane jugoslavenske vojne administracije (Komande žandarmerije). Sporazum Cvetković-Maček načelno je otvorio put smirivanju stanja u Jugoslaviji, ali to se na mjesnoj razini često puta nije moglo vidjeti. Odnos između mjesnih (hrvatskih) vlasti i pripadnika Žandarmerije često je bio napet i pun nesuglasica i sukoba.

Državnim udarom od 27. ožujka 1941. svrgnuta je vlada Cvetković-Maček. Predsjednik nove vlade postao je general Simović. Iako su visoki vojni krugovi bili nezadovoljni politikom popuštanja prema Hrvatima, što se na određeni način može vidjeti i u ovom radu, Simović takvu politiku ipak nije izmjenio. Naprotiv, sa nekoliko novih uredbi donesenih 5. travnja 1941. proširena je autonomija Banovine Hrvatske, i to upravo na području unutrašnjih poslova. Sva policijska vlast na području Banovine potčinjena je banu. Među ostalima donesena je i uredba o posebnom Oružništvu (Žandarmeriji) Banovine Hrvatske. Ono je trebalo biti u potpunosti potčinjeno banu, a u vlasništvo Banovine prešla je i sva imovine Žandarmerije na njenom području. Ipak, usprkos vidljivim ustupcima, kadrovsko pitanje i dalje je ostalo zavisno od Beograda, budući da se postavljanje, unapređenje i umirovljenje oficira trebalo i dalje vršiti u dogovoru sa Ministrom vojske i mornarice.⁵¹ Budući da je slijedećeg dana započeo napad osovinskih sila na Jugoslaviju, ove odluke ostale su samo formalne. Ubrzo nakon proglašenja NDH Žandarmerija je preimenovana u Hrvatsko oružništvo. Ono je na području NDH uglavnom nastavilo djelovati, ali ovaj put u potpunosti bez žandara srpske nacionalnosti. Žandarmerijska brigada Banovine Hrvatske je 30. travnja 1941. preimenovana u Zapovjedništvo hrvatskog oružništva.⁵²

Žandari Hrvati pisali su molbe sa ciljem da ishode povratak u Banovinu Hrvatsku. Da bi se taj cilj ostvario, moguće je da su svoj položaj i namjerno prikazivali težim nego što je on u stvarnosti bio. Ipak, očigledno je da je položaj Hrvata u Žandarmeriji Kraljevine Jugoslavije bio težak zbog česte dugogodišnje i naporene službe na područjima u kojima je sveukupna kvaliteta života bila puno slabija od one u hrvatskim krajevima. Osim toga, treba uzeti u obzir nacionalni i politički čimbenik. Ako je sveukupan položaj hrvatskog naroda u karadževićevskoj državi bio težak, on je bio dvostruko teži za Hrvate koji su služili u vojsci i žandarmeriji te države. Često su od vlastitog naroda smatrani otpadnicima,⁵³ a istovremeno su od svojih pretpostavljenih morali ispaštati zbog hrvatske nacionalnosti. Težinu takvog položaja iskazao je i jedan žandar Hrvat, pripadnik Beogradskog žandarmerijskog puka: “Mi i ako smo u ovoj službi od ranije, duh je Hrvatski u nama uvijek bio i biće, i tegobe koje je Hrvatski narod podnosio zbog nepravde, jednako smo i mi tako osjećali, ali nismo smjeli da se to kod nas primjeti, pošto bi zbog toga bili progonjeni.”⁵⁴

⁵⁰ Lj. Boban: *Sporazum Cvetković-Maček*, str. 271-272.

⁵¹ Isto, str. 371-373, 424-429.

⁵² M. Colić, navedeni rad, str. 204, 284.

⁵³ N. Kisić Kolanović, navedeni rad, str. 17.

⁵⁴ HDA, BV BH – kabinet bana, 1863/1939.

Summary

Problem of the ethnic composition of the Royal Yugoslav Gendarmerie in the Croatian *Banovina*

Autonomous Croatian *Banovina* was established as a result of the August 1939 agreement between Vlatko Maček, the president of the Croat Peasant Party, and Dragiša Cvetković, prime minister of the Yugoslav government. After the establishment of the *Banovina*, Croat politicians wanted to restructure the ethnic composition of the Gendarmerie units operating on its territory. The Gendarmerie was a part of the Serb dominated Royal Yugoslav Army, but for practical purposes it was controlled by the ministry of internal affairs. It was often used as a brutal police force against non-Serb ethnic groups and other political opponents of the Belgrade regime. The authorities of the Croatian *Banovina* wanted to replace strongly anti-Croatian Serb gendarms with Croats who were serving in the Gendarmerie units in other parts of Yugoslavia. These Croats were often abused by their superior officers because of their ethnic background. In February 1940 *ban* Šubašić's proposal for the replacement of gendarms was rejected by general Stefanović, the head of the Yugoslav Gendarmerie. General Stefanović claimed that he lacked the financial funds for the proposed replacements, but it is more likely that Yugoslav Army was reluctant to give any concessions to the Croats.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RAD OVI

32-33

ZAGREB 1999.-2000.

Izdavač
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Za izdavača
Neven Budak

Redakcija
Branka Boban
Neven Budak
Mirjana Gross
Franko Mirošević
Iskra Iveljić
Nikša Stančić
Božena Vranješ-Šoljan

Urednički kolegij
Ivo Goldstein
Marijan Maticka
Mario Strecha

Izvršni urednik
Mario Strecha

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 385 1/ 6120 150, 6120 158, fax. 385 1/ 6156 879

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske
br. 6859/1 od 5. X.1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije
Republike Hrvatske pod brojem UP-547/2-84-1984.

Naslovna stranica

Iva Makvić

Prijevod sažetaka

Marina Denona-Krsnik (njemački)

Ivo Goldstein (engleski)

Tisak

KRATIS, Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u srpnju 2001. godine

Naklada

300 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 949.75

RADOVI 32-33

/ [uređivački odbor Ivo Goldstein... et al.]. - Zagreb

: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta,
1999.-2000. – 520 str. ; 24 cm

– Summaries.

ISBN 0353-295X